

Niko IKIĆ

STROSSMAYER IZMEDU HRVATSTVA I JUGOSLAVENSTVA*

Sažetak

Južnoslavenska ideja Josipa Jurja Strossmayera jest kamen spoticanja i najkontroverznija strana njegova djelovanja. Njegov pojam "južnoslavenstva" je složen, višeznačan, više kulturni nego politički, ne državno-pravni, više anacionalan nego nacionalan, s vremenom modificiran, političko sredstvo u borbi oko očuvanja hrvatske integracije i kulturno-nacionalnog identiteta. Južnoslavenstvo u Strossmayera treba shvatiti kao neki pokušaj kohezijske integracije u prvom redu unutar Trojedine Kraljevine, koja nije imala za cilj fuziju dvaju ili više naroda. Kao jedan modificirani način ilirizma, njegovo "južnoslavenstvo" značilo je pokušaj kulturnog preživljavanja hrvatskog identiteta nasuprot snažnoj mađarizaciji i germanizaciji. Hrvatska nacionalna svijest kod Strossmayera, prije - za vrijeme i poslije južnoslavenske ideje, bila je dovoljno razvijena i svjesno izražena u sklopu njegova vremena. Na temelju Strossmayerovih tekstova i razumijevanja duha njegova vremena njegova južnoslavenska ideja nije bila antiteza njegovu hrvatstvu, usprkos krivog povezivanja i interpretiranja njegove misli u retrospektivi sedamdesetgodišnjeg hrvatskog Križnog puta po južnoslavenskim Kalvarijama.

Uvodna misao

Hrvatska svijest nagodbenoga razdoblja, piše Josip Horvat, "uzgojena je u romantičnom shvaćanju povijesti, pa voli u svojim tumačenjima oštre antiteze, u kojima je protivnik uvijek crn kao đavao, dok je vlastiti udes uvijek nalik nedužnom janjetu".¹ Kad je u pitanju Josip Juraj Strossmayer, onda će svakako biti oštarih antiteza, ali se ne smijemo prepustiti romantičnoj crno-bijeloj tehnici. Nije cilj ovoga teksta Strossmayera napadati kao crnog đavla, niti ga neargumentirano braniti poput nedužnog janjeta. On kakav jest stoji uspravno pred ogledalom povijesti. Ogledalo

* Ovo je tekst predavanja održanog u Beču u sklopu tribina Matice hrvatske.

¹ Vidi: J. Horvat, *Kultura Hrvata kroz 1.000 godina*, Zagreb 1942, str. 447.

se pak ili zamaglilo različitim tezama, tenzijama ili je zaprašeno različitim sistemima. Dakle, ogledalo malo oprášiti i malo ga obrisati, a Strossmayera osvjetliti s pozicija navedene teme jest zadaća ovog pisanja, kako bi njegov lik bio uočljiviji.

Strossmayer nije bio samo jedno ime. Daleko više od toga, on je bio sinonim i simbol svoga vremena. Utisnuo je upečatljivi biljeg svim procesima u svom životnom prostoru. Za svoje vrijeme i ne samo u sklopu svoga prostora bio je nešto poput friškog povjetarca 19. st., kako se izrazio Herman Wendel.² Za škotskog povjesničara Seton-Watson Strossmayer je "primus retor christianitatis".³ Dakovački biskup Josip Juraj Strossmayer pripada među najmarkantnije osobe svoga vremena, s rijetko dirljivom popularnošću kod svih društvenih slojeva. S prirodnom ljubaznošću i strahopoštanjem pristupao je jednako slavonskim seljacima kao i poznatim hrvatskim umjetnicima, ili svjetskim državicima ili rimskim papama. Tolika je neka snaga izbijala iz njega da za njega talijanski državnik Mignetti kaže svome belgijskom prijatelju, piscu Emilu de Laveleyeu, da postoje samo dvojica pred kojima je on (Mignetti) imao dojam da pripadaju nekoj drugoj vrsti, nego svi ostali-koje je on u svom bogatom državničkom životu susreo. To su bili Bismarck i Strossmayer.⁴ O njegovoj neobičnoj popularnosti kod kuće i u svijetu svjedoče i 93 diplome kao priznanja i odlikovanja, što ih je dobio od različitih svjetskih ustanova i društava iz čak 11 zemalja svijeta, među kojima je i daleki Čile, ili npr. 414 institucionalnih i 439 privatnih čestitki prigodom 50. obljetnice njegova biskupovanja.⁵ Ove cifre govore same za sebe s kojom se osobom mi susrećemo.

Na Strossmayerovu životnom putu nisu samo cvjetale ruže. Bilo je tu i puno trnja. Nasuprot tolikoj popularnosti izvori govore da je on bio istovremeno i jedna od najnapadanijih osoba svoga vremena. Žigosan je zbog svojih vatrenih govora protiv dogme o nepogrešivosti pape na Prvom vatikanskom koncilu. Napadan je na političkom planu ne samo od drugih političkih stranaka, mađarona ili pravaša, nego i od samog cara Franje Josipa I., sjetite se tzv. Bjelovarske afere, ili kada nije htio ići na "poklonjenje" Mađarima u Peštu u svezi s nagodbom zbog čega je 1867. bio dva mjeseca politički izgnan u Francusku. Žigosan je i na kulturnom planu zato što je obilato pomagao sve kulturne inicijative kod svih slavenskih naroda, umjesto da se koncentrirao samo na

2 Usp. H. Wendel, *Aus dem südslawischen Risorgimento*, Gotha Verlag 1921, str. 110.

3 Usp. R. W. Seton-Watson, *Die südslawische Frage im Habsburgerreiche*, Berlin 1913, str. 137.

4 Usp. R. W. Seton-Watson, nav. dj., str. 136.

5 Vidi katalog u Arhivu Akademije.

pomoć svome hrvatskom narodu i svojoj zemlji od koje je želio napraviti talijansku Toscanu a od Zagreba kulturnu metropolu kao što je Firenca.⁶ Posebno je napadan što je Akademiji znanosti i umjetnosti uskratio čisto hrvatsko ime. U centru svih političkih i kuturnih napadaja na Strossmayera leži njegova južnoslavenska ideja, koja će postati ne samo kamen spoticanja prema njegovu hrvatstvu, nego i njegova antiteza. Južnoslavenska ideja podijelila je kulturna, politička pa i znanstvena mišljenje u dva tabora. Jedni će ga hvaliti i uzvisivati do neba. Za njih je Strossmayer prvi sin domovine. Drugi će ga smatrati prvim izdajnikom domovine, jer da je zatajio svoju nacionalnost. U sklopu ovih kontroverznih stajališta želimo dotaknuti najkontroverzniju stranu Strossmayerova djelovanja. Stoga se pitamo: Kako je Strossmayer shvaćao južnoslavensku ideju i da li je jugoslovenstvo antiteza njegovu hrvatstvu? Ovo su okvirna pitanja ovoga pisanja. Pogledat ćemo prvo što kažu u tom kontekstu hrvatski i nehrvatski autori o Strossmayeru, da bismo potom došli do izvornog Strossmayerova poimanja hrvatstva i južnoslovenstva.

I. Fragmentarna mišljenja hrvatskih i nehrvatskih autora

Hrvatski publicist i književnik, jedan od suosnivača Društva hrvatskih književnika Milan Grlović, uvrštava Strossmayera u svoj *Almanah zaslužnih Hrvata*. Kaže da je Strossmayer možda jedina europsko-hrvatska ličnost u 19. st. jer je on po prvi put u velikom inozemstvu pribavio hrvatskom imenu nepobitna priznanja i poštovanja, jer je njegovim posredovanjem strani svijet doznao za Hrvatsku i Hrvate. Iako Grlović misli da je Strossmayer federativnu i jedinstvenu državu zagovarao, ipak je svjestan da je preuranjeno početkom 20. st. povlačiti sinteze i vrednovati Strossmayerov cjelokupni rad pa na kraju pripominje da će mnogo Save i Drave proteći dok se bude moglo i o Strossmayeru mirno, stvarno i pravedno pisati. Usprkos svim političkim i kulturnim previranjim Grlović 1900. god. potcrtava: "Hrvati bi pako bili nanezahvalniji narod kada već danas ne bi biskupu ono priznali što on zaslužuje."⁷

6 Usp. pismo engleskom državniku Gladstonu od 1. 10. 1876. kod R. W. Seton-Watson, nav. dj., str. 594. Istu misao ponovio je Strossmayer pri otvaranju Galerije 9. 11. 1884; usp. kod T. Smičiklas, *Nacrt života i djela biskupa Josipa Jurja Strossmayera*, izabrani njegovi spisi i govori, rasprave i okružnice, JAZU, Zagreb 1906, str. 183-184.

7 Usp. M. Grlović, *Almanah zaslužnih Hrvata*, Zagreb 1898-1900, sv. III P-Z. Zanimljivo je da stranice nisu numerirane. Te riječi navodi i prof. Stanislav Marjanović u recenziji Koščakove knjige "Josip Juraj Strossmayer, političar i mecena", Osijek 1990, str. 292.

Dugogodišnji tajnik biskupa Strossmayera Milko Cepelić napisao je zajedno s đakovačkim kanonikom M. Pavićem monumentalno djelo o svome biskupu. Oni Strossmayera promatraju iz posebne blizine. Zato su njihovi opisi bosansko-đakovačkog i srijemskog biskupa puni topline. Prema njima Strossmayer je sve ljubio u duhu evanđelja ali je "žarčijom ljubavlju ljubio svoje Hrvate". Na jednom drugom mjestu tvrde da je ljubio svoj narod i onda kad se to upisivalo u grijeh. Posve u duhu svoga vremena nazivaju ga "prvim Slavenom među južnim Slavenima". Istovremeno ga ocrtavaju kao "želznog Hrvata", kojega uspoređuju s Križanićem svoga vremena. U svojoj analizi odnosa jugoslavenstva i hrvatstva kod Strossmayera oni naglašavaju: "ideja slavenske uzajamnosti nije u njega srasla s državnim jedinstvom. Takvoga jedinstva nije on nikada ni pomislio, a još manje za nj radio". Po njima Strossmayer se zalaže za slavensku uzajamnost, zbog koje su ga smatrali "izdajnikom svoga roda i Crkve" po principu: "tko neće brata za brata, hoće tuđinca za gospodara". Upotrebljavajući riječi kardinala Pietra za njih je Strossmayer "rara venustas" (rijetka ljepota).⁸

Vladimir Koščak posvećuje dobar dio svojih istraživanja đakovačkom biskupu i osnivaču Akademije. Njegove procjene Strossmayereva značenja moraju se staviti u okvir političkog sustava bivše Jugoslavije. U tom smislu on ga vidi kao preteču velikih povijesnih zbivanja, te tako vrednuje u prvom redu njegov rad na ujedinjenju južnih Slavena. Po njemu Strossmayer je od početka svoga djelovanja dao pod jugoslavenskim imenom moderan ideološki sadržaj dotad nejasnom osjećaju južnoslavenskog zajedništva, kojemu će zatim Supilo i Trumbić dati konkretni politički oblik. Zato je Strossmayer za Koščaka središnja figura u dugotrajnom procesu zbližavanja južnoslavenskih naroda.⁹

Viktor Novak, Hrvat koji je od 1924. predavao na beogradskom univerzitetu, posvećuje Strossmayeru nekoliko svojih članaka i rasprava. Mnogo prostora dao mu je i u svojem zloglasnom djelu pod naslovom *Magnum crimen* u kome objavljuje svoja istraživanja protiv klerofašista u okviru hrvatskog naroda i Katoličke Crkve. Ni je potrebno ni naglašavati da ga on predstavlja kao velikog borca za slavensku uzajamnost. U vrednovanju njegova rada u svezi s južnos-

8 Usp. M. Cepelić - M. Pavić, Josip Juraj Strossmayer, biskup bosanski-đakovački i srijemski, god. 1850-1900, Zagreb 1900-04, str. 741, 740, 756, 421 56.289, 418. Juraj Križanić (1617-1685) se svim silama borio za crkveno jedinstvo posebno među Slavenima. Prof. Ivan Golub je napisao više članaka o Križaniću, npr. De mente ecclesiologica Georgii Križanić, Romae 1964; Juraj Augustin Križanić, u: Marulić 2/1969, 2, 70-72; Juraj Križanić kao preteča kršćanskog ekumenizma, u: Encyklopedia moderna 5/1969-70, 11, 94-98; Juraj Križanić, sabrana građa (o tristotoj obljetnici smrti 1683-1983), Zagreb 1983; Juraj Križanić als Prophet des russischen Messianismus, u: Ostkirchliche Studien, Würzburg 32/1983, 4, 294-308.

9 Usp. J. Koščak, Josip Juraj Strossmayer, političar i mecena, Osijek 1990, str. 7.

lavenskom idejom ide tako daleko da mu insinuira u komunističkoj terminologiji borbu za bratstvo i jedinstvo jugoslavenskih naroda.¹⁰

Josip Horvat pripada hrvatski orijentiranom bloku povijesničara, potpuno suprotan od Novaka pa i Koščaka. Za Horvatova djela zbog toga nije bilo mjesta na policama jugoslavenskih biblioteka. Sa svoga aspekta on vrednuje Strossmayera nakon Bachova apsolutizma kao središnju hrvatsku figuru, oko koje se okuplja kulturna i znanstvena snaga hrvatskog naroda. Horvata ne smeta Strossmayerovo djelovanje oko slavenske uzajamnosti da ga bez ograničenja naziva stožerom nove, moderne hrvatske politike i prvim tumačem hrvatskih želja.¹¹

Biskup Duro Kokša promatrajući lik i djelovanje Strossmayera s primarno crkveno-povijesnog stajališta ističe kako je Strossmayer sam sebe smatrao predstavnikom i zaštitnikom Hrvata i južnih Slavena u Crkvi. On ga smatra najboljim tumačem i najpoznatijim govornikom slavenske stvari i problematike uopće. Za Kokšu je značajno to što je ta uloga Strossmayeru bila de facto priznata od Rimске kurije, bez ikakvog posebnog ili oficijelnog imenovanja, što je izazivalo strahovito veliku srdžbu austro-ugarske diplomacije. Kad se u Rimu 1901. ponovo prekrajala sudbina Hrvatskog zavoda sv. Jeronima, uz veliko zalaganje biskupa Strossmayera i uz veliko protivljenje austro-ugarske i srpske politike, javljao je austrijski izaslanik iz Rima vladi u Beču, da Vatikanu više znači jedan Strossmayer, nego cijela austro-ugarska diplomacija. Ta de facto od Rimске kurije priznata uloga Kokši je zanimljiva i zbog toga što je Strossmayer svoje blistave govore na Prvom vaticanskom koncilu upeorio pravo protiv Rimске kurije i papine nepogrješivosti.¹²

Franjo Šanjek ocrtava Strossmayera kao biskupa i teologa, humanista i vizionara, političara i kulturnog radnika, koji je sve svoje sposobnosti uložio u ujedinjavanje hrvatskih zemalja i dalje u približavanje južnoslavenskih pa i europskih naroda.¹³

Andrija Šuljak vidi Strossmayera kao hrvatskog narodnog zastupnika i istovremeno kao pionira i oca južnoslavenske politike.¹⁴

¹⁰ Usp. V. Novak, *Magnum crimen, pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb 1948, predgovor, str. X.

¹¹ Usp. J. Horvat, nav. dj., str. 442.

¹² D. Kokša, *Uspostava redovite hijerarhije u BiH 1881*, u: *Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini u XIX. i XX. stoljeću*, *Studia Vrhbosnensia - 1*, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo 1986, str. 30, 31.

¹³ Usp. F. Šanjek, *U Hrvata gajiti 'vjeru, istinu i slogu' - J. J. Strossmayer*, u: *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb 1991, str. 333.

¹⁴ Usp. A. Šuljak, *Biskup J. J. Strossmayer i nadbiskup Stadler*, u: *Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini u XIX. i XX. stoljeću*, cit., str. 121-123, 129. Šuljak pripovijeda da poznaje mnogo starijih dakovačkih svećenika, koji svjedoče kako je Strossmayer skromno živio. Između ostalog priča se da je nosio 30 godina jedan te isti mantil, da nije pio vina izvan sv. mise, da nije večeravao osim što je u bolesti navečer uzimao jedno jaje.

Što su braća Radić mislili o Strossmayeru, dovoljno kazuju ova dva kratka navoda. Stjepan Radić svrstava Strossmayera uz Račkoga među besmrtnne umnike. Ante Radić preporuča svome bratu Stjepanu u pismu od 8. kolovoza 1888: "Vrijedno bi bilo da pogledaš plemenitu tu dušu biskupa Strossmayera, ne da Te možda nadari, no da vidiš lice, da dođeš u blizinu toga ženijalnog velikana, toga nosioca svjetske kulture."¹⁵

Profesor Filip Lukas služi se riječima pape Leona XIII. kada govori o Strossmayeru kao velikom Hrvat u Slavenu (magnus Croata et Slavus). Na Strossmayeru vidi on tipičnu hrvatsku odanost vjeri, Bibliji i evanđelju. Po njemu ga hrvatska povijest ubraja u najviše redove hrvatskog naroda i uzdiže ga u elitu hrvatskog duha, jer je svoje intelektualne sposobnosti stavljao uvijek u službu hrvatskog naroda.¹⁶

Rijetko je tko s hrvatske strane toliko promašio u prosudivanju Strossmayera kao pravaš Franko Potočnjak. On pokušava Strossmayeru isinuirati da je bio sredstvo u rukama Beča protiv Mađara, očito ne znajući za političko izgnanstvo upravo od strane Beča. Pokušava nadalje interpretirati Strossmayerovo djelovanje, kao da nije polazio od narodne misli, jer da je previše bio odan s jedne strane Rimu s druge strane Beču.¹⁷

Što je o Strossmayerovoj nacionalnosti mislio Mihovil Pavlinović, u kome je Strossmayer imao istinskog suradnika za narodnu stvar na području Dalmacije, dakle više od pukog njegovog suvremenika, pokazuje pismo od 12. 1. 1868: "... ako u ovo zlokobno vrijeme po hrvatsko pravo u Austriji ima Hrvata koji može živjeti mirno i crpiti utjehu za se i za svoj narod od svoga djelovanja, to ste vi bez dvojbe, preuzvišeni gospodine..."¹⁸

Već spomenuti škotski povjesničar Seton-Watson tvrdi da je sve što je danas hrvatski narodni ideal uistinu Strossmayerovo djelo. Njegovu glavnu zaslugu usko povezuje s hrvatskom nacijom i hrvatskom kulturom. Zato ga naziva prvim sinom nacije (der erste Sohn der Nation).¹⁹ Zanimljivo je da Strossmayer is-

15 Usp. B. Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića 1885-1918*, knjiga prva, Zagreb 1972, str. 480, 74.

16 Usp. F. Lukas, *Strossmayer i hrvatstvo*, Zagreb 1926, str. 22, 8, 9, 23, 30. Tipičnu naslojenost hrvatske duše na vjeru i evanđelje potkrepljuje autor činjenicom da je već Dante Alighieri opjevao hodočasnika u jednoj rajskoj viziji svoje božanstvene komedije. Slično i M. Cepelić - M. Pavić, nav. dj., str. 419.

17 Zanimljivo je da Potočnjak objavljuje svoje misli u "Srpskom književnom glesniku", u tri broja 1905, 1. IX, s naslovom: *Strossmayer prema našoj narodnoj misli*. Prema njegovim prigovorima moglo bi se zaključiti da se povodi za grofom Jankovićem koji ga s madorske strane naziva bečkim slugom. Vidi opširni Strossmayerov odgovor u: T. Smičiklas, *Nacrt života i djela biskupa Josipa Jurja Sreossmayera*, cit., str 48-54.

18 Vidi pismo u Arhivu JAZU, *Korespondencija M. Pavlinović*, XI A.

19 Usp. R. V. Seton-Watson, nav. dj., str. 136, 61, 139, 137.

tu titulu "prvi sin nacije" dobiva i od ličkih Srba iz Gračaca, kojima je pomagao pri gradnji njihove crkve. Strossmayer je čestitao novoizabranom srpskom patrijarhu Prokoriju Ivačkoviću na njegovom imenovanju. Ovaj u svome zahvalnom pismu naziva Strossmayera 'prvim patriotom'.²⁰ Njemački povjesničar Beck predstavlja ga kao "oca domovine" (Vater des Verlandes), s hrabrošću jednog mučenika, s velikom popularnošću i neobičnom revnošću. Strossmayerove govore na Prvom vatikanskom koncilu naziva blistavim majstorskim djelom (glänzendes Meisterwerk).²¹

Wendel, očito aludirajući na kasniju državnopravnu jugoslavensku zajednicu, uspoređuje Strossmayera s biblijskim Mojsijem, koji vodi svoj narod u obećanu zemlju, ali kojemu nije bilo suđeno u nju ući.²² U istom stilu ga Caroline Wittgestein uspoređuje sa sv. Filipom Nerijem, koji je bio apostol Rima a Strossmayer da je apostol južnih Slavena.²³

Engel-Janosi promatra Strossmayera iz kuta austro-ugarske politike. Zato nije čudo da ga predstavlja kao biskupa s turske granice, koji je znao izazvati srdžbu austrijske i posebno ausrto-ugarske vlade. On Strossmayera smatra jednom od najmarkantnijih ali istovremeno i najnapadanijih osoba Monarhije i Prvog vaticanuma. On ga naravno osuđuje kao slavenskog apostola i oca južnoslavenskog pokreta i ocrtava ga kao državnog neprijateljskog agitatora i slavenski orijentalnog crkvenog političara.²⁴

Roger Aubert naziva Strossmayera pravom veličinom, čiji je cilj istovremeno ležao u nacionalnoj emancipaciji i kulturnom usponu Slavena. Strossmayeru pripisuje ulogu moralnoga vođe hrvatske opzicije u borbi protiv mađarske oligarhije.²⁵

Josef Matl vrednuje Strossmayera ne samo kao centralnu figuru hrvatskog kulturnog života u drugoj polovici 19. st., nego i kao najveći autoritet hrvatske političke scene između 1860. i 1880. god. On mu upisuje u zasluge njegovo nastojanje oko crkve-

20 Usp. A. Spiletak, Biskup Josip Juraž Strossmayer i pravoslavlje, Zagreb 1955, str. 28-29.

21 Usp. C. H. Beck, Ignaz Döllinger, Briefwechsel mit Lord Acton 1869-1870, sv. 2, München 1965, str. 30, 69, 59, 89, 105, 113, 131.

22 Usp. H. Wendel, nav. dj., str. 109, 110, 134, 125.

23 Usp. V. Koščak, nav. dj., str. 6, 223. Wittgestein je porijeklom Poljakinja, koja se 1836. u Rusiji udala za vestfalijskog kneza Syan-Wittgestein. Nakon što je ostala udovica, živjela je u Rimu i pisala teološke knjige.

24 Usp. F. Engel-Janosi, Österreich und der Vatikan 1846-1918, sv. I, str. 161, 195, 277; sv. II, str. 17, 130, 131. Svoju problematiku autor promatra isključivo s jednog državno pravno političkog aspekta austrijske politike. Zato često govori o 'papinskoj vladi', 'vaticanskoj vladi'... (vidi npr. str. 236).

25 Usp. R. Aubert, Vaticanum I, Mainz 1965, str. 145.

nog jedinstva kao i pozitivno značenje u procesu rješavanja hrvatskog i južnoslavenskog pitanja u Monarhiji.²⁶

Povodom Strossmayerove smrti bilo je vrlo mnogo objavljenih tekstova. U biskupijskom Glasniku zaključuje Vincetić svoje izvješće o pogrebnim ceremonijama: "... zahvalni Hrvati, prvom sinu Hrvatske domovine."²⁷ U svome nekrologu tadašnji bibliotekar Matice srpske, kasniji profesor i akademik Jovan Radonić o Strossmayeru piše: "... ponikao iz najnižih slojeva društvenih, uspeo je on svojim velikim talentom i trudom da je još kao mlad čovek seo na katedru biskupije đakovačke, odakle je svojim neumornim radom na poboljšanju političkih i kulturnih prilika u hrvatskoga naroda nabrzo postao duhovnim vođom i prvim sinom bratskog nam plemena. Nu orlovski polet Strossmayerovih ideja i planova nije se zadržao samo na prilikama njegove hrvatske domovine... Rad njegov u tom pravcu stavio ga je ne samo kod Hrvata na prvo mesto, nego je on važio kao jedan od najznamenitih Slovena u drugoj polovici XIX veka."²⁸

Vasilije Krestić vidi u Strossmayeru očitoga austroslavista. Kao argument navodi Strossmayerov plan federalističko preuređenje Monarhije, napisan 1867. poljskom knezu Adamu Czartoryjskom, nakon neuspjelog poljskog ustanka 1864. u emigraciji u Parizu. Kada se Strossmayer politički okrenuo južnim Slavenima, prihvatio je to po Krestiću, samo kao jednu alternativu za rješavanje hrvatskog pitanja.²⁹

Za Vladimira Ćorovića Strossmayer je "nesumljivo najsvetliji um koji je imala Hrvatska" i "jedan od najdalekovidnijih hrvatskih državnika u svoj njihovoj prošlosti". Iako je Ćorović pisao ove misli u okviru državno-pravne zajednice avnojevske Jugoslavije, to jest sa srpskih polazišta, nije mogao prekriti određeno nepovjerenje srpske strane prema političkoj liniji đakovačkog biskupa. To opravdava time što je Strossmayer bio veliki pobornik crkvenog jedinstva od kog su Srbi imali preveliki strah, pa su u Strossmayerovim pokušajima uviđali u prvom redu mamac za napuštanje pravoslavlja.³⁰ Tu sumnju srpskoga klera i dijela inteligencije formulira Viktor Novak kao strah od rimsko-katoličkog prozeli-

26 Autor ne dokazuje svoju tvrdnju na temelju konkretnih činjenica. Usp. J. Matl, Josef Georg Strossmayer, Sonderdruck aus Band IX der "Neuen Österreichischen Biographie ab 1815", Amalthea Verlag, Zürich - Leipzig - Wien, str. 74.

27 Usp. Glasnik đakovačke biskupije 14 (1905) 113. Poslije smrti Račkoga pojavio se nekrolog u kojem pisac ističe: "Taki Hrvat imaše slavensku dušu i gledaše vazda u široko slavensko obzorje." Vidi Glasnik 4 (1894) 51.

28 J. Radonić, Slike iz istorije i književnosti, Beograd 1938, str. 373-379.

29 Usp. V. Krestić, Jugoslavenska politika Josipa Jurja Strossmayera, u: Istorijski glasnik, 1 (1969) 25-26.

30 Usp. V. Ćorović, Istorija Jugoslavije, Beograd 1933, str. 488, 510-511.

tizma, te navodi da je sumnja u svezi sa Strossmayerom neutemeljena, kako su pokazala kasnije istraživanja.⁵¹

Prema pisanju Svetozara Rittiga u zagrebačkom *Vjesniku* od 9. VII. 1945., što navodi i Kosta Milutinović, govorio je o Strossmayeru i maršal Tito na zasjedanju u Jajcu 30. XI. 1943. "Mi u svojoj narodno-oslobodilačkoj borbi ostvarujemo prosvjetne i narodne ideale naših predaka i slijedimo nauku naših velikana Križanića i Strossmayera."⁵²

Pravoslavni dalmatinski vladika Stefan Petranović u svojoj uskrstnoj poslanici 1881. naziva Strossmayera "lažljivim prorokom" u svezi s njegovim neumornim radom oko crkvenog jedinstva. S istih protuekumenskih i pravoslavno-klerikalnih pozicija gornjokarlovački vladika Teofan Živković u svojoj duhovskoj besjedi 1881. karakterizira Strossmayera kao "vrtljavca, nečistim duhom zanesenim".⁵³

Sa srpske strane promatrao je osnivač srpske Radikalne stranke Jaša Tomić dakovačkog biskupa Strossmayera kao očitog protivnika Srba, kao rimskog vojnika i prozelita katoličke vjere u službi njemačkog prodiranja na Istok, "Drang nach Osten". Tomić ga oslikava kao jednog od najčvršćih stupova među Hrvatima, koji je trebao od hrvatstva stvoriti most između zapadne i istočne kulture ali na štetu Srba. Pripisuje mu bolesne ambicije u smislu samoisticanja kao i "jezuitima svojstvenu" neiskrenost. Po njemu je Strossmayer na jednoj strani učvršćivao konkordat u Hrvatskoj a istovremeno je od mladih ljudi u dakovačkom sjemeništu stvarao buduće vojnike, koji će svojim mladenačkim zanosom ući u borbu protiv srpstva i pravoslavlja. Za Tomića je širenje katolicizma, koji potiskuje Pravoslavnu crkvu u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji bio jedini cilj Strossmayera. U istom stilu tvrdi da je širenje hrvatstva u Dalmaciji i Bosni "njegovo delo, a to je baš ono čim je nas njegov rad dirnuo u srce". On mu pripisuje očite uspjehe, jer iznosi da su se svi katolici u zemlji, unijati pa i židovi počeli zvati Hrvatima. Po Tomiću je Strossmayer bio tako moćan, da je namještao hrvatske vlade i banove, te da je na prosvjetnom planu vedrio i oblačio i tako ugušio srpske narodne škole.⁵⁴

Iz ovih tvrdnji izbija šovinistička mržnja Jaše Tomića prema svemu što je hrvatsko i katoličko, pa tako i prema Strossmayeru, komentira otprilike Tomićeve bisere Kosta Milutinović, navo-

51 Usp. V. Novak, *Strossmayerovi pogledi i odnosi prema Srpskoj crkvi i njezinim predstavnicima*, u: *Politika*, 4. II. 1935.

52 Usp. K. Milutinović, *Strossmayer i jugoslovensko pitanje*, Novi Sad 1976, str. 264.

53 Usp. *Strossmayerovu okružnicu u Glasniku dakovačke biskupije* 3 (1882) 20.

54 Usp. J. Tomić, u nizu članaka objavljenih 24. I. i 28. III. 1905. u časopisu *Zastava*, organu srpske Radikalne stranke Vojvodine.

deći iz novosadskog *Branika* mišljenje Mihajla Polit-Desančića u obranu Strossmayera, kao i financijske cifre Strossmayerove pomoći Srbima i Crnogorcima.³⁵ Lijepo to zvuči kad srpski povjesničari brane hrvatskog političara.

2. Pokušaj sinteze mišljenja o Strossmayeru

Iako nam se čini da smo do sada konfrontirani s cijelom jednom šumom citata o Strossmayeru, ipak je to samo brojem i opsegom misli dio svega onoga što je o Strossmayeru napisano. U navedenom smo susreli mnoštvo mišljenja s različitih, pa čak i oprečnih polazišta i pogleda. Da bismo razlikovali šipražje od drveća, da bismo vidjeli pojedinačno drvo ali cjelinu jedne šume, te da bismo se snašli u šumi različitih pristupa, kriterija, načela i vrednovanja Strossmayera, pokušat ćemo ukazati na glavne smjernice i sinteze, kojima autori povezuju uzrok i cilj kod Strossmayerova djelovanja.

Sva fragmentarna mišljenja, ocjene i procjene Strossmayerova djelovanja ovdje navedenih i nespomenutih autora mogla bi se koncentrirati u tri struje:

1) Austro-ugarska linija vidi u Strossmayeru veliku opasnost za austrijsku a posebno austro-ugarsku Monarhiju. Strossmayerovo zalaganje za južnoslavensku uzajamnost oni do te mjere precjenjuju da totalno previđaju njezine pretežno monarhičke principe. Jer su ga obilježili kao političkog agitatora i jer su mu pripisali razbijanje monarhije kao politički cilj, oni su ga napali sa svih mogućih strana, kao npr. Engel-Janosi.

2) Ono čega se prva struja bojala i što je unaprijed bez kritičkog istraživanja osuđivala, to je druga struja isto tako nekritički hvalila. Za njih Strossmayerovo djelovanje oko južnoslavenske uzajamnosti čini temelj njihove južnoslavenske teze. Strossmayerovu borbu protiv germanizacije, mađarizacije ili talijanizacije interpretiraju kao smišljeni i proučeni temelj buduće južnoslavenske državne zajednice i pokušaj stvaranja južnoslavenske nacionalne svijesti, što bi značilo da se Strossmayer odrekao svoje hrvatske nacionalnosti i hrvatskog državnog prava. Za njih je Strossmayer otac i tvorac južnoslavenskog pokreta. Nije ni čudo da je većina njih iz povijesnih pozicija tražila opravdanja društvenom sustavu u kome su istraživali. Među ovom grupom mogu se naći kako hrvatski ili srpski, tako i strani autori, npr. Koščak, Novak, Radonić, Krestić, Milutinović, Čorović, Wendel i drugi.

³⁵ Usp. K. Milutinović, nav. dj., str. 254-257.

3) U treću struju mogli bismo svrstati autore koji u Strossmayeru pokušavaju vidjeti svjesnog Hrvata, koji sukladno svome vremenu, više indirektno negoli direktno, djeluje na oživljavanju hrvatske kulture. Pri tome mu pripisuju svjesni cilj buđenja hrvatske nacionalne svijesti i hrvatskog državnog prava. Kod svojih procjena oni se ne obaziru mnogo na Strossmayerovo djelovanje oko južnoslavenske uzajamnosti. Kad ju spominju, tumače je kao indirektno sredstvo do konkretnog cilja, tako Cepelić, Lukas, Horvat, Seton-Watson i drugi. Srpskog autora Jašu Tomića, kao i navedene pravoslavne vladike Petranovića i Živkovića, treba svrstati u ovu istu grupu, jer oni, iako s diametralno drugih pozicija, vide istog Strossmayera i u takvom Strossmayeru veliku opasnost za srpstvo i pravoslavlje.

Prve dvije struje se međusobno isključuju, jer oprečno tumače i vrednuju Strossmayerovo djelovanje među južnim Slavenima. Da li teča teza uključuje drugu, ili konkretno: je li Strossmayerovo jugoslovenstvo antiteza njegovu hrvatstvu? Da bismo odgovorili na gore postavljena pitanja, moramo baciti snop svjetla na samog Strossmayera, na njegovo južnoslavensko područje rada u pravcu njegova shvaćanja naznačene problematike a u skladu s njegovim povijesnim i kulturnim prilikama.

3. Strossmayerova terminologija

Nije moguće pobijati povijesnu činjenicu da se Strossmayer bavio naznačenom tematikom. Ali je sigurno da je nije shvaćao tako osjetljivo i da je nije tako kristalno jasno interpretirao kao naše vrijeme. U njegovom rječniku na južnoslavenskom području nalaze se na jednoj strani vrlo često pojmovi: Slaven, slaventvo, rod slavenski, katolici Slaveni, južni Slaveni... itd., te na drugoj strani: Hrvati, Srbi, Hrvati iz Dalmacije, Hrvati s onu stranu Velebita, hrvatski hodočasnici, hrvatska crkva... itd. Njegovi pojmovi čine mi se kao dva drvoreda koji omeđuju jedan te isti slavonski put. Povezani u jednu cjelinu oni stoje nasuprot drugome i jedan pored drugoga. Pojmovi nacionalnog karaktera nisu uvijek kristalno jasno definirani, tako da se katkada Hrvat i Slaven podudaraju.

U fazi pripreme za tisućgodišnjicu smrti sv. Metoda (umro 6. 4. 885.) Strossmayer 1885. piše u svojoj okružnici potpunoma diferencirano: "O kako bi lijepo i utješljivo bilo da se i mi Hrvati u skupu nađemo u onoj crkvi u Velehradu...". U istoj okružnici se zalaže da se ta obljetnica sv. Metoda treba održati "i kod kuće" zato što je Metod bio biskupom u njegovoj biskupiji (Metodovu bis-

kupiju Morava Panonia spaja s Morovićem). Da ta obljetnica ne bi ostala samo na lokalnom terenu đakovačke biskupije, on ističe da "ima tomu međutim i još jedan razlog, koji se ne samo nas ovdje, nego i sve ostale naše braće Hrvata tiče", a to je Metodova baština, staroslavenski jezik u zapadnoj liturgiji.⁵⁶ Tu je pojam Hrvat nedvosmisleno jasan.

U okružnici 1888., opisujući svoje dojmove iz Rima, spominje mnogo puta kristalno jasno "mi Hrvati", kao npr. "... i mi Hrvati s oduševljenjem pristali (smo) uz glas cijeloga svijeta, gdje je Isus Bog naš i Spasitelj naš, tu je Petar". U daljnjem tekstu on zahvaljuje Bogu za skup u Rimu "u kom smo se i mi Hrvati, hvala Bogu našli". Malo dalje ističe da smo upravo "mi Hrvati" za krst časn i slobodu zlatnu najviše muka imali. Hrvatima s onu stranu Velebita poručuje: "Jedni smo hvala Bogu svetom vjerom, ... jedni smo jezikom."⁵⁷ A sve aspirante na Dalmaciju Strossmayer jasno upozorava, da će prvi top ispaljen na koji mu drago dalmatinski grad pogoditi u srca hrvatska i svako neprijateljstvo protiv Dalmacije potaknut će rodoljubivi hrvatski narod na otpor.⁵⁸

U istoj okružnici spominje isto tako pored "mi Hrvati" paralelno pojam "južni Slaveni". Po svojoj upotrijebljenoj formi i po vezniku koji se uvijek pojavljuje zaključujemo da Strossmayer ove pojmove katkad razlikuje a katkad ih ne razlučuje. Tako u samom uvodu kaže: "Evo kakvim srcem i kakvom dušom smo i mi Hrvatom i južni Slavenom u Rim putovali." Ovo bi se moglo dvojako shvatiti: prvo razlučujući, što bi značilo da su pored Hrvata u Rim putovali i drugi južni Slaveni; drugo, poistovjećujući, u Rimu su bili Hrvati, koje on naziva i južnim Slavenima. U svezi sa Zavodom sv. Jeronima piše: "... ne bi li dakle griehota, da ne rečem sramota bila da mi Hrvati i Jugoslaveni, imajući tako rekoh gotovu takvu zadužbu, da ju na tako svetu i tako nužnu i narodu našem očividno tako korisnu svrhu ne uptriebimo."⁵⁹ Ovdje je Strossmayer jedan jedini puta upotrijebio izraz "Jugoslaveni" umjesto "južni Slaveni". Iz ovoga bi slijedila identifikacija Hrvata s južnim Slavenima, jer je sv. Jeronim čisto hrvatska institucija.

U svome poznatom saborskom govoru na 34. saborskoj sjednici od 5. srpnja 1861. balansirano oslikava odnos Trojedine Kraljevine prema Ugarskoj. Tu vrlo često upotrebljava izraz "mi Hrvati" u sasvim jasnoj koncepciji današnjeg značenja, kao npr: "Mi upravo Hrvati pravo imamo na pragmatičku sankciju..." Ili naglašavajući hrvatsko državno pravo kategorično i nedvosmisle-

56 Usp. Glasnik 3 (1885) 56-57.

57 Usp. Glasnik 10 (1888) 121, 124, 132, 140.

58 Usp. F. Lukas, Strossmayer i hrvatstvo, Zagreb 1926, str. 14.

59 Usp. Glasnik 10 (1888) 119, 139, 127, 134 sl.

no iskazuje svoju pripadnost hrvatskom identitetu: "Mi smo, gospodo, ponajprije Hrvati i kano taki starodavni naš ustav posjedujemo..."⁴⁰

4. Znači li južnoslavenska integracija fuziju više naroda?

Strossmayer govori katkada o jednom narodu iako nije potpunoma jasno o kojem. U tom smislu dade se naslutiti da bi njegov jedan narod činilo više plemena. Tako piše u svojoj okružnici 1882. da je u Rimu nakratko zaboravio na sve nevolje i patnje, "na sve plemenske naše različitosti".⁴¹ Nacija u današnjem smislu riječi nosila bi po tome samo neko plemensko obilježje. Kulturno politički zadatak prema takvom poimanju svodio bi se na prevladavanje plemenskog partikularizma u programatskom kulturnom odgajanju prema jednom višem anacionalnom stupnju i ujedinjavanje na jednoj višoj integralnoj razini. Dakle, više plemena bi sačinjavalo jedan narod, koji još nije formiran. Takvo poimanje naroda kao da potvrđuje u istoj okružnici kada kaže: "Istina da se neka uzrujanost i neki nemir u onom dijelu našeg naroda probudio, koji se imenom srpskim diči."⁴² Ovdje dakle izričito spominje da su i Srbi dio njegovog nejasnog integralnog pojma "jednoga naroda našega". U istom smislu poručuje 1883: "Ljubimo cio narod naš, bez razlike imena i načina, kojim se krstimo."⁴³

Na putu ostvarivanja svoga nejasnog cilja Strossmayer polazi od dviju istoznačnih i jednakopravnih poluga. Iako se sigurno radi o nekoj kohezijskoj integraciji, ona ipak ne znači utapljanje ili gubljenje svoga identiteta. Cilj nema svoju svrhu u totalnoj fuziji dvaju naroda. Da je tomu tako, potvrđuje gore navedena Strossmayerova izjava, da mi imamo biti najprije Hrvatima. Iako je ona izgovorena u kontekstu prema Mađarima, ona ima temeljno značenje.

Moto Strossmayerova cjelokupnog djelovanja mogao bi se sažeti u sloganu "po prosvjeti do slobode". Politički preko kulture želio je istrgnuti hrvatski narod i njegovu Trojedinu Kraljevinu pod svaku cijenu od Mađara i Germana.⁴⁴ Zato savjetuje prije nagodbe: "Tražite prije da vam priznaju slobodu, samostalnost, dr-

40 Vidi Govor preuzvišenoga i presvijetloga Josipa Jurja Strossmayera biskupa dakovačkog i župana virovitičkog ob odnošajih Trojedine Kraljevine prama kraljevini Ugarskoj dne 5. srpnja 1861., tiskano u narodnoj tiskari Ljudevita Gaja, str. 16-17, 36.

41 Usp. Glasnik 3 (1882) 17.

42 Usp. Glasnik 3 (1882) 28.

43 Usp. Glasnik 2 (1883) 40.

44 Usp. pismo Račkom kod: F. Šišić, Korepondencija I, str. 2.

žavnu cjelovitost, bezuvjetno i u pravnoj formi... Nužno je da Europa već jednom spozna i prizna tko smo i što smo, da tuđa prikripina nismo..."⁴⁵

Strossmayer ne samo da nije zatajio svoj narod i njegove državne tekovine, nego ga nije fuzionirao niti s Mađarima niti sa Srbima, iako ga je uvodio u južnoslavenske integracije. To se vidi i po tome što ga je branio kako protiv Mađara i Germana tako i kad su Srbi u pitanju, kojima u Trojedinj Kraljevini dokazuje da im je opstanak, sreća i razvitak osiguran, jedino na temelju hrvatskog državnog prava. U istom stilu savjetuje Račkom, Vojnoviću i Folnegoviću: "Izmirite se sa Srbima, da se ojačamo, okupimo, pridignemo; dajte im sve što ih kao braću ide", a istovremeno Srbima poručuje "ali neka nas i braća ne slabe, neka priznađu hrvatsko državno pravo, jer samo na tom pravu mogu postojati ovdje i oni i mi".⁴⁶

Kada je došlo u jesen 1867. do iznenadnog približavanja srpske i mađarske politike nakon tajnog susreta Andrassyja isrpskog kneza Mihaila na imanju Ivanka, Strossmayer piše malo kasnije hrvatskom političaru i publicistu Mrazoviću: "Što se nas tiče, naša nesreća od nekoga vremena i danas jest: Srbija."⁴⁷ Iako se smatrao uz Račkoga najvećim srpskim prijateljem, čini se da su mu se tek 1884. potpuno otvorile oči, dalke poslije zagrebačkih nereda 1883. kada je u Trojedinj Kraljevini ponovno došlo do približavanja Srba i Mađara na račun Hrvata. U pismu od 10. 4. 1884. on oštro reagira: "Narod nam je u opasnom položaju. Srbi su nam krvavi neprijatelji. Dobro je rekao, mislim Marković, dok se mi ljuto borimo protiv Mađara, Srbin brat iza leđa na nas navaljuje."⁴⁸ Nakon što je srpska vojska izvukla deblji kraj u bitci s Bugarima prvi puta kod Slivnice (17. - 20.), a drugi puta kod Pirota (26. - 28. 11. 1885.), piše Strossmayer Račkom: "Ludi su Srbi mislili kad sataru pomoću vječitih neprijatelja Slavjanstva državnu ideju hrvatsku, pod kojom bratsku zaštitu nadoše i kroz stoljeća je uživahu, i kad satru dobri bugarski narod, eto im gotovo Du-

45 Usp. M. Cepelić - M. Pavić, nav. dj., str. 442.

46 Usp. isto, str. 763-764.

47 Vidi kod: V. Koščak, nav. dj., str. 236, pismo od 20. 12. 1870. Kneza Mihaila smatra dobrim čovjekom ali nikakvim državnikom. Vidi Korespondencija I, str. 67. 1866/67. bio je u pripremi jedan politički program po kojem bi se stvorila "Srbo-bugarska kraljevina ili jugoslavensko carstvo" pod srpskom dominacijom. Bugari su ipak izrazili svoju spremnost dogovorom u Bukureštu od 14. 1. 1867. Mađarima to nikako nije odgovaralo. Došlo je do dogovora sa Srbima. Cijenu bi trebala platiti Bosna i Hercegovina, koja bi trebala biti podijeljena između dviju strana. Ministar vanjskih poslova Garašanin nije bio zadovoljan s politikom svoga kneza, koja mu je bila premalo slavenofilska pa ga je knez otpustio 14. 11. 1867.

48 Vidi F. Šišić, Korespondencija III, str. 118. Dokaz o srpskom prijatelju vidi u: Korespondencija III, str. 59.

šanovo carstvo. A sad, Bog bi dao da progledaju, morali vidjeti, da grob koji drugima kopaju, samima sebi najprvo pripravljaju. Uopće ta ideja uskrsnuća Dušanova carstva luda je ideja i puka opsjena..."⁴⁹ Početkom 90-ih godina 19. st. žali se Račkom, što crnogorski knez odlikuje one Srbe koje Strossmayer smatra za "najfanatičnije neprijatelje Hrvata".⁵⁰ U pismu Matiji Banu kao da rezimira svoje stajalište o Srbiji. On doslovno piše: "Srbija, moj prijatelju, već odavna ide putem pogibeljnim, koji je lako može u ponor i propast strmoglaviti. Ja dvojim, da li je ikad bilo primjera, da bi ikoja vlada tako slijepo i tako lakoumno pravo svoga prvo-rodstva za kukavnu šaćicu leće prodala, ko srpska vlada. Posljedica te politike jest nerazboriti hostilitet srpskog življa prema Hrvatima u Hrvatskoj, Dalmaciji..." O ponašanju srpske politike i kralja Milana prema njemu piše dalje: "Krivoj toj politici srpskoj i ja sam kost u grlu i trn u oku." Nakon što je srpska vlada protjerala iz Srbije pravoslavnog metropolitu Mihaila, Strossmayer je osjećao da se i njemu slična sudbina sprema, pa kaže dalje da bi to isto "ukoliko je samo mogla i sa mnom učinila, to jest mene sebi opasnim proglasila i od Sv. Stolice zahtijevala, da me Mađar, ili nadbiskup kaločki ili biskup pečujski zamijeni".⁵¹ Srpska vlada ga je htjela još 1854. zaobići kao administratora Srbije, jer da je on strani "sveštenik" i biskup, kada su tražili od biskupa Šunjića, dakle biskupa s turskog terena, da im pošalje administratora.⁵²

5. Okvirne tenzije u duhu Strossmayerovog vremena

"Poljubljena u Isusu braćo, mili moj puče kršćanski", kako je Strossmayer znao oslovljavati vjernike u svojim okružnicama, ova isprepletenost pojmova nacionalnog obilježja ne smije nas na izmaku 20. st. zbunjivati. Ta predmetno se nalazimo u drugoj plovidi 19. st., u najvećem tijeku liberalnih previranja, kada je općenito vladalo uvjerenje da se kulturom i prosvjetiteljstvom ljudi mogu učiniti sretnijima i zadovoljnijima. Nalazimo se u vremenu kada je buđenje nacionalne svijesti s jedne strane poput kvasca budilo vjeru i nadu u nacionalno oslobađanje, a s druge strane to je nacionalno buđenje poput rde nagrízalo i poput detonacije uzdrimalo zastarjele državne sustave prije svega Monarhije i Osmanlijskog Carstva. Ne zaboravimo da bismo cijelo ovo razdoblje hr-

49 Usp. pismo od 29. 11. 1885. kod: F. Šišić, *Korespondencija*, III, br. 892, str. 199.

50 Usp. F. Šišić, *Korespondencija* IV, str. 177, pismo od 18. 4. 1890.

51 Vidi T. Smičiklas, *nav. dj.*, str. 84.

52 Usp. pismo od 23. 11. 1854. Alekse Simića premijera i vanjskog ministra Srbije u: Lj. Durković-Jakšić, *Austrija i pitanje jurisdikcije nad rimokatolicima u Kneževini Srbiji 1851-1860*, u: *Istorijski glasnik*, Beograd 1956, str. 46-49.

vatske povijesti mogli nazvati "hrvatskim proljećem", kada je Hrvatska izložena velikoj oluji liberalnih ideja, kada je stajala na periferiji tehniciziranog svijeta; kada su svi u Hrvatskoj nastojali, naravno svatko na svoj način, oko njezinog priključka na civilizirani i kultivirani svijet Europe; kada se u svim političkim programima, direktno i indirektno, radilo o hrvatskoj samostalnosti, o integraciji hrvatskih zemalja i njihovu homogeniziranju; kada je trebalo iznad regionalnih lokalizama (Slavonac, Dalmatinac) stvoriti jednu nacionalnu svijest. To je razdoblje hrvatske aktive u kojoj su bile prisutne mnoge ideje i koncepcije, ali još uvijek nedovoljno formirane.

Krivo bismo činili kad bismo svoje kristalno jasne pojmove nacionalnih osjećaja projicirali u Strossmayerovo vrijeme. Ovi naši nacionalni pojmovi plod su dugog procesa kristaliziranja i filtriranja, koji je u Europi počeo nakon Francuske revolucije, te se nošen snagom prosvjetiteljstva i liberalizama razmahao u 19. st. Ne smijemo zaboraviti da je ilirski pokret na hrvatskom prostoru, prbližavajući se polovici 19. st., bio u fazi cvjetanja, koji je u svojoj biti na nacionalno-kulturnoj osnovi pokušavao neku višu nedovoljno razradenu homogenizaciju i integraciju i tako usporio proces nacionalnog osvješćivanja u današnjem smislu riječi. U tom smislu piše 21. 5. 1846. Mato Topalović, prije Račkog, najvjerniji Strossmayerov prijatelj, Ljudevitu Gaju: "... nama je svejedno, bio tko Hrvat ili Slavonac. Vi znate i znajte sigurno da mladi naš naraštaj ne čini nikakve razlike, nego da kod nas valja samo onaj tko je Ilir."⁵³ Vojvođanski i bački guverner Corronini, koji će kasnije postati hrvatskim banom, optužuje Strossmayera 1851. u pismu Ožegoviću kao pretjeranog Ilira.⁵⁴ Nošen ilirskom svijesću Edvard Vrbančić, urednik *Pozora*, uzima ime Slavoljub a Ignaz Fuchs postaje kasnije slavni Vatroslav Lisinski.

Na nedovoljno razradenim ilirskim temeljima počeo je pokret nove integracije pod vidom južnoslavenstva. Isti onaj Ivan Kukuljević Sakcinski, koji je 1843. prvi u Hrvatskom saboru progovorio hrvatski, zajedno uz Dimitrija Demetra i Ivana Mažuranića potpisuje u Beču 28. ožujka 1850. s Vukom Stefanovićem Karadžićem i Durom Daničićem "književni dogovor" o zajedničkom jeziku. Pored istočnog i zapadnog oni se u drugoj točki odlučuju za "južno" narječje, kojemu prema njihovu dogovoru Vuk treba razraditi pravila.⁵⁵ Zar gore spomenute perjanice hrvatske kulture i književnosti nisu bili na istim pozicijama kao Rački i Strossmayer, ali se u hrvatstvo gore navedenih nikada nije sumnjalo.

53 Vidi F. Šišić, Josip Juraj Strossmayer, Dokumenti i korespondencija I, Zagreb 1933, str. 25.

54 Usp. pismo od 20. 8. 1851. kod: F. Šišić, Dokumenti..., cit., str. 181.

55 Usp. V. Karadžić-Stefanović, Gramatički i polemički spisi, Beograd 1898, III, str. 299-303.

Stjepan Radić izjavljuje u Krapinskim Toplicama: "Ne pijem ni za Starčevića ni za Strossmayera, nego za Hrvatsku i za Slavenstvo." Još kao student prava Radić je 1897. pisao: "I mi Hrvati pod Hrvatskom mislimo samo komad zemlje, i tko na veći komad zemlje misli, taj je veći patriota... Ni pojam narod nam nije jasan... Zato mi hoćemo da pod domovinom, narodom, državom vazda razumijemo sve, koji govore jednim jezikom i dišu jednom narodnom dušom. Hrvati i Srbi jedan su nam narod..." Radić još 1910. kaže za Milana Amruša, hrvatskog političara, svojevremeno prvaka obzoraša i za vrijeme bana Tomašića, vladina predstojnika za bogoštovlje i nastavu: "Vi ste po svojim etičkim načelima uvjereni kršćanin, po svojoj kulturi Evropljanin, po svome nacionalizmu Slaven, a po svome patriotizmu Hrvat."⁵⁶

Te integracijske ideje bile su prisutne na hrvatskom nebu poput neke nejasne magle. One se nisu isparile i ostale bez traga. One su prodrle čak i u zaključke Hrvatskog sabora. Kanonik zagrebačkog kaptola Adolf Veber Tkalčević predlaže 10. 8. 1861. Saboru: "Istina, da je čudnovato i nečuveno, da nemamo imena za svoj narodni jezik. Ali to nije naša krivnja, nego onih naših neprijatelja, koji su nas razdvojili i koji su znali potaknuti mržnju. Mi sada nećemo popustiti ime hrvatsko, a Slavonci da se kaže hrvatski jezik... Hrvati ne bi rado da se slavonski naziva. Srbima se također ovi izrazi ne dopadaju... Ja mislim da bi se morao pronaći nekakav posredniji izraz i mislim da bi se mogla upotrijebiti riječ jugoslavenski..."⁵⁷ Već 12. kolovoza 1861. biva prijedlog u sedam paragrafa, u članku 48. na 58. i 59. saborskoj sjednici usvojen, kojim se jugoslavenski jezik Trojedine Kraljevine propisuje kao obligatan za sva područja političkog, kulturnog, javnog i crkvenog života. Pri tome je svakom slobodno se služiti latinskim i ćirilskim pismom.⁵⁸

Na jezičnoj integraciji u naznačenom prostoru nije se zaustavio kotač povijesti. Ideja jugoslavenstva došla je do izražaja i u odluci Hrvatskog sabora 11. svibnja 1867. o jednakosti i ravnopravnosti Hravta i Srba u Trojedinoj Kraljevini. Na Vončinov prijedlog da kod kuće svoje "sve odstranimo, što je kadro smetati slozi među sinovima ove zemlje, koji su jednoga roda, jedne krvi, ali imena dvojega, hrvatskog i srbskog..." Sabor Trojedine Kraljevine svečano izjavljuje "da Trojedina Kraljevina priznaje narod srpski koji u njoj stanuje kao narod s hrvatskim narodom istovjetan i ravnopravan".⁵⁹

⁵⁶ Vidi: B. Krizman, Radićevo pismo od 8. 2. 1910, str. 480-481.

⁵⁷ Vidi: Dnevnik Sabora Trojedine Kraljevine, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1861, str. 618.

⁵⁸ Usp. Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hravtske i Slavonlje od god. 1861, Zagreb 1862, sv. I, str. 57 kao i K. Milutinović, nav. dj., str. 65. Vidi i Pozor od 13. 8. 1861.

⁵⁹ Vidi: Dnevnik... od 1865-1867, Zagreb 1867, str. 708-709.

Iako ne treba saborske odluke istrgnuti iz njihova političkog konteksta, iako nisu sve saborske odluke jednako važne, iako ove gore navedene nisu naišle na veliku recepciju u hrvatskom narodu, iako su bile vrlo osporavane, itd. ipak mislimo da su one više negoli očiti dokaz da je jugoslavenska ideja, kao jedna od mnogih koncepcija toga vremena duboko zadrila ne samo u privatne krugove, nego da je imala širu bazu i svoje dublje korijenje u hrvatskoj društvenoj sceni 19. st. Zato krivo činimo Strossmayeru i njegovom prijatelju Račkom ili njihovom krugu, ako tu ideju pripisujemo samo njemu, pogotovo samo u perspektivi neuspjelog eksperimenta 1918, te iz toga proizašlog križnog puta hrvatskog naroda do 1989. Strossmayer nije izmislio južnoslavensku ideku, nije ju ni finalizirao. Što su neki od njegove juhe napravili bučkuriš, ne možemo zato Strossmayera linčovati. On jest nositelj južnoslavenske ideje na našim prostorima u 19. st. pa je kao takav nadahnjivao mnoge koji su kasnije jugoslavizmu dali svoje obilježje.

6. Strossmayerov pojam, cilj i vizija "južnoslavenstva"

Kada se uzme u obzir da Strossmayer stupa na političku pozornicu poslije apsolutizma, kada se pojavljuju različiti ali ne stabilni federalistički koncepti (Oktoberdiplom, Februarpatent), kada se izdaleka osjeća neugodni miris dualizma i istovremeno postaje sve očitije da od trializma nema ni govora, tada se Strossmayer okreće južnoslavenskoj ideji.

Kada Strossmayer govori o južnoslavenstvu, onda on u prvom redu misli na slavenske narode u sklopu Trojedine Kraljevine. To potvrđuje njegova temeljna federalistička ali monarhistička orijentacija. On se bori za cjelokupni slavenski element unutar Monarhije. Njega boli činjenica da Slaveni Šine 47% življa u Monarhiji, a da na Bečkom dvoru ne vrijedi više od lule duhana. Njega boli neravnopravan položaj Slavena, naravno unutar Monarhije, pa se svim srcem zalaže za načelo "gleiche Rechte und gleiche Pflichten" za sve narode. Na razini Monarhije radi oko integracije hrvatskih zemalja. Bori se za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, jer ju smatra srčikom hrvatske državnosti. Budući da Krajinu smatra hrvatskom regijom, boli ga činjenica što je ona rasadište austrijske vojske. U germanskoj i mađarskoj dominaciji on vidi veliku opasnost za sve Slavene, a posebno za južne Slavene u Monarhiji. U sklopu datih okolnosti traži moguće rješenje. Za njega su postojale principijelno dvije mogućnosti: asimilacija s Germanima i Mađarima ili integracija hrvatskog naroda kao kulturnog individualiteta na razini Trojedine Kraljevine, a kasnije in-

tegracija hrvatskog subjektiviteta na široj južnoslavenskoj razini. Asimilacija nije dolazila u obzir. To se protivi cijelom njegovu biću. Integracija samo na hrvatskim prostorima čini mu se preslaba nasuprot snažnim Mađarima i Germanima. U njoj vidi premalo šansi da kulturno i nacionalno "hrvatsko" preživi. Okreće se južnoslavenskoj integraciji, posebno u perspektivi posredničke uloge Hrvata na relaciji Istok - Zapad. U toj posredničkoj ulozi Strossmayer vidi božansko poslanje Hrvata u premošćivanju crkvenog raskola između Zapadne i Istočne kršćanske tradicije. Izdižući svoju koncepciju s nacionalne na nejasnu anacionalnu ili iznadnacionalnu razinu, svjesno djeluje na očuvanju hrvatskog kulturnog zapadnog humanističkog obilježja. On vadi iz naftalina hrvatski biser, liturgijsku glagoljicu, koju želi pretvoriti u most po kojem će se moći doći do crkvenog i kulturnog jedinstva, ali u kome će svatko ostati pri svome. Strossmayer stoji čvrsto na pozicijama hrvatskog kulturnog identiteta, a ako imamo u vidu da narod na koncu konca ne čini ni jezik, ni rasa, ni običaji, ni tradicija, ni država, ni religija, već kultura, onda je Strossmayer čvrsto stajao uz nacionalni identitet hrvatskog naroda. Dakle, njegova južnoslavenska ideja zadržava pored anacionalne južnoslavenske komponente i hrvatsku nacionalnu integraciju. Dok je prva - južnoslavenska ipak ostala nedovoljno razrađena, dotle je druga - hrvatska kristalno jasna. Izlazeći izvan ili iznad okvira Trojedine Kraljevine niti je svoju trojedinu domovinu želio oslabiti niti zatajiti.

Strossmayer je južnoslavenskoj ideji utisnuo dva pravca. Jedan je kulturni a drugi politički. Oni se međusobno isprepliću i nadopunjuju. I jedan i drugi bili su poderđeni kao etape do crkvenog jedinstva među južnim Slavenima, što je svakako njegova "Lieblingsthema", koju zbog ograničenog vremena moramo zaobići. Mislim da treba posebno naglasiti da je kulturna dimenzija Strossmayerove južnoslavenske ideje po svojoj težini i važnosti daleko ispred političke. Ona prožima cijelog Strossmayer, prisutna je u svakom razdoblju njegova djelovanja a posebno joj se okreće poslije Prvog vatikanskog koncila, kada se prestaje baviti reprezentativnom aktivnom politikom. Iako se i dalje politički angažira, on poslije Prvog vaticanuma poklanja svu svoju ljubav kulturi. Baštineći ideje Jana Kollara (1793-1852), onog slovačkog pjesnika i evangeličkog propovjednika, kojeg je susretao kako u Pešti tako i u Beču, koji je napisao djelo "O književnoj uzajamnosti plemena i narječja slovenskih" (kao i "Slavy dcera" - Slavenska kći) i tako udario temelje s jedne strane ilirizmu s druge panslavizmu, Strossmayer preuzima osnovni program Kollarove zamisli, koji se sastojao u stvaranju četiriju jezičnih grupa: češke, poljske, ruske i ilirske. Strossmayer nadograđuje svoju kulturnu dimenziju

na klimavim temeljima ilirizma u smislu Kollarova načela "jedne Knjige" kao zajedničkog književnog jezika među južnim Slavenima. Jedan jezik trebao je biti temelj kulturnom zajedništvu ili nekoj kulturnoj federaciji. Kako smo vidjeli, nije on sam "svirao" takvu muziku, bio je tu cijeli orkestar tako orijentiranih svirača i plesača na hrvatskom obzoru.

Ono što je František Palacky (1798-1876) učinio s Kollarova panslavizma, prenoseći ga na političko polje i formulirajući i usvajajući ga u obliku "austroslavizma" na praškom Slavenskom kongresu (2. 6. 1848.), to pokušava sam Strossmayer na južnoslavenskom podneblju, dakako prvo u okviru Monarhije, ulazeći u političko-kulturne jugoslavenske integracije, ostajući pri tome prvenstveno na kulturnoj razini. Političke i kulturne razloge za takvo što nalazio je u paralelnim političkim i kulturnim integralnim procesima kod ujedinjenja njemačkih i talijanskih država. Pri tome je svjestan da bi neki revolucionarni put, poput Eugena Kvaternika, bio apsurdan i nemoguć. Dualizam se već tako politički približio da ga se moglo vidjeti prostim okom. Zato Strossmayer uopće ne uzima ozbiljno u obzir neku državno-političku federaciju južnoslavenskih naroda, kao neku državno-pravnu zajednicu, ni unutar Trojedine Kraljevine, a još manje na cijelom slavenskom jugu. Cepelić kaže: "Ideja slavenske uzajamnosti nije u njeje srasla s državnim jedinstvom. Takvoga jedinstva nije on nikada ni pomislio, a još manje za nj radio."⁶⁰

Cepelićevu tvrdnju bilo bi lako prihvatiti da dva momenta nisu sporna. Oba su vezana uz nekakve konkretne političke dogovore koji neki autori vrednuju kao programe jugoslavenske politike, ili čak prve pokušaje stvaranja jugoslavenske države. Prema prvom planu iz 1867. radilo bi se o jugoslavenskoj zajednici sastavljenoj od austrijskih i turskih Slavena, u kojoj bi i Zagreb i Beograd bili centri. Više dogovor negoli ugovor plan ne nudi puno državničkih detalja. Navodno ga je uz tajno odobrenje srpske vlade, uz znanje ministra vanjskih poslova Ilije Garašanina sa Strossmayerom izradio Antun Orešković, Hrvat s Banije koji je bio agent srpske vlade i kneza Mihaila, koji je do 1862. bio austrijski oficir, a onda stupa u srpsku vojsku. Orešković zaista dolazi u Dakovo. To Strossmayer potvrđuje više puta Račkom i napominje da kod njega nije uspio.⁶¹ Ono po čemu ovaj plan pobuđuje sumnje nije samo to što se on temelji na kazivanju Oreškovića, koje je Milan Miličević u svom dnevniku tek 1881., dakle četrnaest godina nakon dogovora zapisao, nego Garašaninovo prepravljanje nacr-

⁶⁰ Vidi: M. Cepelić - M. Pavić, nav. dj., str. 741.

⁶¹ Usp. pismo od 23. 06. 1867., F. Šišić, Korenspondencija I, str. 67.

ta, kao i nesiguran Strossmayerov potpis s obzirom na činjenicu da se među potpisnicima nalazi ime jednog mađarona, Kolomana Bedeković.⁶² Teško je pretpostaviti da bi se Strossmayer upustio u tako delikatnu stvar s ijednim mađaronom. Zbog ovih opravdanih sumnja hrvatski orijentirani autori ne osvrću se na ovaj više nacrt, negoli dogovor ili još manje ugovor. Za autore jugoslavenskog profila on je pored plana od 25. 12. 1860., koji se povezuje uz ime Matije Bana,⁶³ početak stvaranja Jugoslavije.

Drugi sporni plan je datiran 1874. a pronaden 1926. Postoje neka dva originala. Po njemu je "najkrajnji cilj zajedničkih težnji i zajedničkog rada narodnoga kod Hrvata, Srba, Bugara, Slovenaca, da bude njihovo ujedinjenje u nezavisnu i slobodnu, narodnu i državnu zajednicu jugoslavensku". Tako glasi prva od devet točaka toga plana.⁶⁴

Autentičnost ovog plana je upitna. Većina autora pretpostavlja i Strossmayerovo sudjelovanje, kao Šidak i drugi. Za Šišića i Novaka je Strossmayerovo autorstvo neosporno, kao i za plejadu njihovih srpskih učenika, kao npr. Milutinovića.⁶⁵ Ali Ljubomir Durković-Jakšić, prema kojem smo citirali prvu točku plana, kategorično odbacuje Strossmayerovo autorstvo, te plan izričito pripisuje uredniku *Pozora* Slavoljubu Vrbaniću. Ovom mišljenju se priključuje Koščak a Strossmayeru pripisuje samo sudjelovanje.⁶⁶ Kako vidimo, ovo je vrijeme bilo bogato ne samo različitim idejama nego i nesigurnim planovima.

7. Umjesto zaključka Strossmayerovo južnoslavenstvo u odnosu na njegovo hrvatstvo

Strossmayerov pojam jugoslavenstva je složen i višeznačan. O je imao svoju evoluciju; jer nije bio statičan, proživljavao je određeno modificiranje. Državno-pravna dimenzija toga pojma je više negoli upitna. Koliko je upravo jugoslavenstvo kao izvjesni anacionalni aspekt u odnosu na hrvatstvo kao nacionalnu komponentu kod Strossmayera nejasno, toliko je ipak sigurno da nije antiteza njegovu hrvatstvu. Anacionalnu dimenziju u odnosu

62 Usp. K. Milutinović, nav. dj., str. 67-73, 76-87.

63 Usp. Lj. Durković-Jakšić, Prilog proučavanju propagandnog rada za oslobođenje i ujedinjenje Jugoslovena 1860-1862, u: Istorijski zapisi, Titograd, 1 (1964) 17.

64 Usp. Lj. Durković-Jakšić, Prilog proučavanju ... u: Istorijski zapisi, 1 (1964) 25-27, zabilješka br. 2.

65 Usp. K. Milutinović, nav. dj., str. 94.

66 Usp. V. Koščak, nav. dj., str. 236.

na nacionalnu mogli bismo donekle usporediti s trenutno aktualnim pojmovima: Europljanin i Hrvat, Britanac i Škot. Iako hrvatska politika teži europskim integracijama ne odriče se svog hrvatskog identiteta. Tako ni britanska politička i kulturna integracija (jedan književni jezik) nije ugušila nacionalnu svijest ponosnih Škota. Zanimljivo je da usprkos isticanju snažne južnoslavenske ideje kod Strossmayera nijedan srpski povjesničar pa ni strani autor ne dovodi u pitanje njegovo hrvatstvo.

Jugoslavenstvo je kod Strossmayera prvenstveno kulturni pojam. Strossmayer ga shvaća kao širi okvir i pouzdaniju podlogu u borbi protiv mađarizacije, germanizacije i talijanizacije. Za njega je on političko sredstvo u cilju rješavanja hrvatskog pitanja prije svega unutar Trojedine Kraljevine a ne kao cilj samom sebi. Preko integralnih procesa na južnoslavenskoj bazi želio je preko kulturnih ustanova kao Akademije, usprkos jugoslavenskog imena, sveučilišta i galerije rasplamsavati hrvatsku nacionalnu svijest i utvrđivati hrvatsko državno pravo. Akademiju osniva u isto vrijeme kad se u Sabor službeno uvodi hrvatski jezik, a Sveučilište o 300. obljetnici Sigetskog junaka. On se bori za naslov Zavoda sv. Jeronima "pro crotica gente" iako su se Srbi tome protivili. Odatle onakvi pogrdni nazivi srpskih vladika kao "lažljivi prorok" i "vrtljavac zanesen nečistim duhom". Da se srpski antagonizam prema Strossmayeru to ne odnosi samo s jednog crkvenog stanovišta, potvrđuje i mišljenje Svetozara Miletića, srpskog - vojvodanskog zastupnika u Hrvatskom saboru i u proširenom vijeću, da Strossmayer preko južnoslavenske ideje svoje Narodne stranke slabi srpsku nacionalnu svijest i od 1861. pokušava utvrditi hrvatstvo. Miletić predbacuje da Strossmayer ne želi samo Dalmaciju kroatizirati, nego i sve južne Slavene.⁶⁷ Zato Jašu Tomića Strossmayerovo "delo" u srce dira i zato u Strossmayeru vidi očitog protivnika Srba, kako smo vidjeli, ne samo zbog širenja katolicizma, nego i hrvatstva i u Dalmaciji i u Bosni. Čak mu se predbacivalo da je htio pokatoličiti srpskog kralja Milana i sve Srbe.⁶⁸

Ako južnoslavenstvo Josipa Jurja Strossmayera mjerimo kriterijima njegova vremena i u duhu kulturnih i politički previranja 19. st., onda njegova južnoslavenska ideja nije antiteza njegovu hrvatstvu. On je čisti Hrvat s tipičnom slavenskom dušom. Ako ga mjerimo iz perspektive nakon svih Jugoslavija i Domovinskog rata (1991-1995), onda možemo reći da se igrao "opasnim idejama", koje su vodile u južnoslavensko državno-političko zajedništvo.

67 Usp. M. Gross, *Die Anfänge des modernen Kroatiens*, Böhlau Verlag, Wien - Köln - Weimar 1993, str. 90, 142.

68 Usp. Glasnik 2 (1891) 55.

Upravo zbog toga on će za mnoge ostati romantični fantast u retrospektivi sedamdesetgodišnjeg hrvatskog Križnog puta po južnoslavenskim Kalvarijama.

STROSSMAYER ZWISCHEN DEM KROATENTUM UND DEM SÜDSLAWENTUM

Zusammenfassung

Die südslawische Idee von Josip Juraj (Geog) Strossmayer ist ein Stolperstein im Verständnis seines Wirkens. Sein Begriff "Südslawentum" ist komplex, vielfältig, mehr kulturell als politisch, ohne staatsrechtlichen Charakter, mehr anational als national, mit der Zeit und in der Zeit modifiziert. Ihn soll man als ein politisches Mittel im Kampf um die kroatische Integration und die Erhaltung der kroatischen nationalen Identität im 19. Jhdt. verstehen. Die südslawische Idee Strossmayer's muß man als einen Versuch einer integralen Koheesion in erster Linie innerhalb des dreieinigen Königreiches Kroatien deuten. In seinem Sinn verstandene Koheesion (Integration) hat nicht zum Ziel die Fusion der zwei oder mehreren Völker. Auf der kulturellen Grundlage des Illyrismus bedeutet seine südslawische Idee ein Versuch des Überlebens der kroatischen Identität gegenüber der starken Magyarisierung und Germanisierung. Das kroatische Nationalbewußtsein Strossmayer's war, seiner Epoche entsprechend, vor-, während und nach seiner südslawischen Idee genug formiert, entwickelt und deutlich deklariert. Auf Grund Strossmayer's Texte und im Verständnis des seines Zeitgeistes war seine südslawische Idee keine Antithese seinem Kroatentum, trotz der falschen und tendenziösen Interpretierung seines Gedankengutes in der Retrospektive des 70-jährigen Kreuzweges des kroatischen Volkes auf dem jugoslawischen Kalvarienberg.